

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.07.2020 ✓Accepted/Kabul:16.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.766259

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aydilek, E. (2021). "Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Hareketleri Üzerine Bir Kategorizasyon Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 45, Denizli, ss. 143-160..

CUMHURİYET DÖNEMİ TOPLUMSAL HAREKETLERİ ÜZERİNE BİR KATEGORİZASYON ÇALIŞMASI

Emre AYDİLEK*

Öz

Toplumsal hareketler, tarihin ilk dönemlerinden bugüne gözlemediğimiz olgular olsa da, yakın tarihteki önem, rol ve popülerlikleri artmış, yönetsel-politik-ekonomik süreçleri belirleyici fenomenlere dönüşmüştür. İlk toplumsal hareketler, işçi ve köle isyanları gibi sınıfsal nitelikteyken, 1960 sonrası dönemde daha çok küreselleşme karşıtlığı, kimlik, yaşam tarzları ve yeni hak talepleri gibi amaç-hedef-nitelik dönüşümleri yaşanmıştır. Toplumsal hareketler üzerine oluşan literatürde, bir kısım görüşler kavramı olumlarken, bir kısım yaklaşım eleştirel bakar. Bazı kuramsal önermelerde toplumsal hareketler bilinç-dışı kalabalıklar olarak görülürken, bazılarında bireylerin rasyonel tercihleri olarak açıklanır. Bu çalışmada, toplumsal hareket olgusu, kavramsal ve kuramsal açıdan açıklanmış, Cumhuriyet tarihindeki önemli toplumsal hareketler örneklem seçilerek, belirli kriterler üzerinden tasnif edilmiştir.

Bu çalışmanın özgün yanı, Cumhuriyet tarihindeki toplumsal hareketleri belirli parametreler (kitlelerin yapısı, hareketin niteliği, hedefe ulaşma düzeyi gibi) dâhilinde kategorize etmesidir. Mevcut literatürde, yerel ve makro düzeyde genel çerçeve sunacak bir tasnife rastlanmamıştır. Gelecekte oluşabilecek yeni toplumsal hareketlere karşı hem kitleleri hem de devleti karşılıklı olarak tatmin edecek bir çözüm elde etme ve karar alıcılara yol gösterme yolunda önemli bir rehber sunma perspektifi, çalışmanın toplumsal hareket üzerine oluşmuş literatüre en olası katkısı olarak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Hareketler, Kitleler, Cumhuriyet Dönemi.*

AN EVALUATION OF THE CONSEQUENCES OF CONFLICT BETWEEN PROVINCE AND CITY IN THE MODERNIZATION PROCESS ON THE AXIS OF LAICISM IN THE EAST

Abstract

Social movements are the phenomena that we can observe from the first periods of history to today. However, the importance, roles, and popularity of these movements have increased recently, and their administrative-political-economic processes have turned into decisive phenomena. The first social movements were of a class nature such as workers and slave revolts, but in the post-1960 period, there were more goal-aim-quality transformations such as anti-globalization, identity, lifestyles, and new claims. While some opinions in the literature on social movements affirm this concept, some approaches look at it critically. In some theoretical propositions, social movements are seen as unconscious crowds, while in others, they are explained as the rational preferences of individuals. In this study, after the concept of social movement is put forward conceptually and theoretically, important social movements in the history of the republic are classified according to certain criteria by selecting a sample.

The distinctive feature of this study is that it categorizes social movements in the history of the Republic within certain parameters (such as the structure of the masses, the nature of the movement, whether it is violent or not). In the current

*Dr, Kastamonu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, KASTAMONU.
e-posta: eaydilek@kastamonu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4767-2424>)

literature, no classification has been found to present a general framework at the local and macro level. Thus, a solution that will satisfy both the masses and the state against new social movements that may occur in the future will be obtained and an important guide will be provided to guide decision-makers. These are the most likely contribution of the study to the literature on social movements.

Keywords: *Social Movements, The Crowds, Period of Republic in Turkey.*

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, küresel gündemin belirleyici unsurlarından biri de toplumsal hareketlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünya genelindeki sömürge ülkelerin birçoğunun bağımsız devletlere dönüşmesi; diktatörlüklerin şu ya da bu şekilde demokratik devletlere evrilmesi gibi önemli olayların; birçok temel hak ve hürriyete, orta sınıfın çalışma koşullarına ve emekçi haklarına yönelik kazanımların elde edilmesinin arka planında, toplumsal hareketlerin kayda değer rolü olmuştur.

Toplumsal hareketler, diğer birçok toplumsal olay gibi aniden belirmemiştir. Toplulukların yaşam koşulları içerisinde, sayısız çelişki ve çatışma bulunur. Dolayısıyla toplumsal yaşamın doğası gereği çatışmayı kaçınılmaz kıldığı söylenebilir. Örgütlü toplumsal yaşamın başlamasının sonucu olarak beliren eşitsizlik ve adaletsizlik gibi fenomenler; çatışma temelli sonuçlar doğurmuş; direniş, isyan ve başkaldırı hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bir reddetme duygusuna dayanan bu hareketler, genellikle mağduriyet/haksızlık gibi koşullar karşısında ortaya çıkmakta, zaman zaman toplumsal, kültürel ya da siyasal bir hedef taşımaktadır. Gündelik yaşam pratiklerinde adaletsiz ve eşitsiz koşullar olduğu inancı üzerinden, kurulu düzene karşı çıkış, toplumsal hareketlerin temel dinamiğini oluşturmaktadır (Çımrın, 2009: 9; Camus, 1985: 7). Dolayısıyla toplumsal hareketler, çoğunlukla bir düzen, sistem veya yönetim tarzının benimsenmemesi veya eleştirilmesinin dışavurumudur. Toplumsal hareketler, muhalif bir nitelik taşır ve bir karşı duruştur. Bu muhalif duruşun yöneylemi ise çoğunlukla mevcut düzenin/sistemin/ideolojinin uygulayıcısı konumundaki siyasal iktidarlar, küresel sistem ve bunlara ait unsurlardır¹.

Bu çalışmada, 20. yüzyıldan itibaren küresel sistemin temel unsurları arasında yer almaya başlayan toplumsal hareket kavramı tanımlanmaya çalışılacak, tarihsel süreçte ortaya çıkış ve gelişimleri ortaya konacak ve toplumsal hareketlere yönelik oluşan kuramsal literatür incelenecektir. Belirtilmelidir ki bu konu, daha önce hem küresel ölçekte hem de Türkiye’de bir kısım çalışmada işlenmiş olsa da çalışmanın özgün yanı, ilk aşamada oluşturulacak altyapıdan ve kavramsal-kuramsal önermelerden yararlanılarak Türkiye tarihinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin derlenecek ve sistematize edilerek tablolaştırılacak olmasıdır. Bu alanda oluşmuş mevcut literatür incelendiğinde, toplumsal hareketleri makro düzeyde analiz etmeye yardımcı olacak ve karar alıcılara politika oluşturma sürecinde fikir verecek böyle bir tasnife rastlanmamış olması, bu çalışmayı gerçekleştirmenin en temel sebebini oluşturmaktadır.

Hedeflenen kategorizasyonu yapabilmek için uygulanacak yöntem, kuramsal ve tarihsel çerçeveden yararlanarak, belirli kriterler çerçevesinde seçilecek örneklemeleri analiz etmek ve belirlenecek kriterler çerçevesinde sınıflandırmaktır. Toplumsal hareket üzerine oluşan literatürden duygusal-bilinçdışı kalabalıklar ve rasyonalist ekol yaklaşımlarının temel önermeleri dikkate alınarak, tarihsel arka planı temsil eden eski ve yeni toplumsal hareketler çerçevesinde Cumhuriyet tarihinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin bir kısmı örneklem seçilecektir. Bu çerçevede örneklem seçilen hareketlerin niteliği, sınıfsal-kimlik boyutu, kitlelerin yapısı, sistem yanlısı olup olmamaları, şiddet içerme-içermeme durumu ve hedefe ulaşabilme düzeyleri gibi parametreler ölçülecektir. Böyle bir kategorizasyon, kamu politikası aktörlerine, politika oluşturma sürecinde farklı bir perspektif sunmaya aday olmanın yanında, literatürde gelecekte yapılacak çalışmalara önemli bir rehber olma potansiyeline sahiptir.

2. TOPLUMSAL HAREKET KAVRAMI

Toplumsal hareket kavramı, literatürde birçok farklı isim ve niteleme ile yer almaktadır. Kavram üzerine yapılan tarihsel göndermelerde genellikle isyan ve başkaldırı adlandırmaları göze çarparken, kavramın modern

¹ Kitlelerin iktidara karşı mücadelesini Foucault üç temel örnek üzerinden somutlaştırır: “halkın monarka karşı mücadelesi, proleteryanın burjuvaya karşı mücadelesi ve öğrencilerin devlete karşı mücadelesi” (Foucault, 2016: 14).

dönemdeki karşılığının sosyal hareketler (Touraine), kitle hareketleri (Eric Hoffer), sivil itaatsizlik (Rawls) ve toplumsal hareketler (Giddens) ifadeleri üzerinden tanımlandığı gözlemlenmektedir. Öte yandan, kavram üzerine yapılan açıklamalar ve anlamlandırmalar da çoğu zaman benzeşmez. Kimi teorisyenler kavramı sınıfsal düzeyde, kimi idealist, kimi de eleştirel bir perspektif üzerinden açıklama uğraşındadır. Dolayısıyla, kavramsallaştırmaların ve terminolojinin tarihsel ve kuramsal düzeyde farklılıklar gösterdiği söylenebilir.

Toplumsal hareketi, *“tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlâk modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareket”* (Touraine, 1999: 51) olarak tanımlayan Touraine, kavrama sınıfsal çerçeveden bakarak, toplumsal çatışma ve mücadele odaklı bir perspektif üzerinden açıklama getirmeye çalışmıştır. Alpman’a göre toplumsal hareketler, toplumsal değişimin dinamiklerinden biridir; toplumun içinde çatışmanın oynadığı roldür; kamusal insanın yeniden doğuşudur; kişiler düzeyinde sürdürülen bir itiraz ve reddetme davranışının kolektif ve örgütlü hale gelerek sorunsallaşmasıdır (Alpman, 2014: 19-20). Parlak, toplumsal hareket kavramını, bir sosyo-kültürel sistemde, değişime sebep olmak veya değişimi engellemek için organize olmuş geniş insan toplulukları olarak tanımlamaktadır (Parlak, 2011: 777). Giddens, kitleleri, doğrudan doğruya pratik reformları ve sivil hakları genişletme gibi kamusal meselelerde değişimi hedefleyen gruplar olarak görmektedir (Giddens, 2002: 62, 917). Alpman, Parlak ve Giddens’in tanımları, toplumsal hareketi toplumsal değişim üzerinden açıklama eğilimindedir.

Yıldırım, toplumsal hareketi, gerginlikler, çelişkiler ve şikâyetlerin tetiklediği kolektif eylemler olarak tanımlar (Yıldırım, 2012: 9). Bu tanımlardan yola çıkarak toplumsal hareketleri, toplumun yapısı: talepkâr ya da itaatkâr olması, devletin yapısı, devlet-toplum ilişkisi, devletin topluma nüfuz etme kapasitesi gibi yapısal faktörlerin doğrudan etkilediği ve şekillendirdiği söylenebilir.

Günümüzde toplumun sivil, siyasal ve ekonomik olmak üzere yapay bir ayrıma tabi tutulduğu (Coşkun, 2007: 111), bunun bir sonucu olarak kamusal alan (siyasal toplum) ve özel alanın (sivil toplum) iç içe geçtiği/ ayrıştığı tartışmaları toplumsal hareketler üzerinden gerçekleşmektedir. Yıldırım’a göre modern dönemde “pasif yurttaş” niteliği daha da belirginleşmiş; politika yapma işi, daha az sayıdaki aktif yurttaşın uzmanlık ve teknokratik niteliklerine bağlı kılınmıştır. Kitlelerin siyaset yapma alanları daraltılmış; siyasete katılım düzeyleri yalnızca temsil yoluyla ve liderin takipçisi olmakla sınırlandırılarak pasif yurttaşlıkta tutulmaları sağlanmıştır (Yıldırım, 2019: 269). Offe, toplumsal hayatın politik ve politik olmayan alanlarının geçişkenlik kazandığı, “siyasal” olanı “özel” (ahlâkî ve ekonomik alanlar gibi) olandan ayıran çizginin bulanıklaştığı iddiasını ileri sürerek (Offe, 1999: 53) devletin sivil toplumu ele geçirdiği savını ima etmektedir. Buna ek olarak Sennett de bireylerin kamusal kapasitelerinin yok edilerek, bir bakıma siyasal iktidarın sorgulanamaz ve eleştirilemezliğinin önünün açıldığını ileri sürer (Sennett, 2013: 432-436). Çünkü Sennett’e göre kamusal yaşam, günümüzde, biçimsel bir yükümlülüğe dönüşmüş ve çoğu yurttaş, devlet ile ilişkilerinde teslimiyetçi ve kanıksayıcı bir pozisyon almak zorunda kalmıştır. Sennett bunun sebebinin, modernizmin toplumsal yaşam üzerinde getirdiği değişimlere bağlar. Önceleri, günümüzden farklı olarak tanımadığı insanlarla duygusal bağlar kurabilen bireyin, kamusal yaşamın bir yansıması olarak toplumsallaştığını, mutluluk ve yeteneğini belirli ölçülerde muhafaza edebildiğini, oysa modern dönemde gündelik yaşamdaki bu eğilimlerin zamanla ağırlığını yitirerek yerini özel yaşama bıraktığını, modern kamusal yaşamın bireyler için artık özel yaşamın gerektirdiği ölçüde önemli olduğu bir sürecin başladığını iddia eder. Bunun doğal bir sonucu olarak, modern kamusal anlayışı, bireyi toplumdan ayırtmıştır. Mahremiyet kavramına yeni anlamlar yüklenerek, bireysel eylemlerin toplumsal ilişkiler çerçevesinde algılanmadığı yeni bir gündelik yaşam inşa edilmiştir. Bunun pratikteki karşılığı narsizm (doyumsuz benlik arayışı) yani “bu kişi ya da olay benim için ne ifade eder?” anlayışının birey davranışlarıyla içselleşmesidir (Sennett, 2013: 16-22). Özetle Sennett’e göre kişinin topluma yabancılaşması, bireyin kamusal kapasitesini de minimize etmiştir. Böylece toplumsal hareket için gerekli olan birlik, bütünlük ve toplumsallık gibi etmenler ortaya çıkamamakta, iktidara direnme olgusu teoriden pratiğe geçememektedir.

Bunun karşıt savı ise geç modern toplumlarda yurttaşların kimi zaman ileri sürüldüğü gibi duygusuz ya da siyasaya karşı ilgisiz olmadığına yönelik görüşlerdir. Buna göre insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar, ahlak anlayışlarını toplumsal yaşamın odağına koymanın bir yolu olarak toplumsal hareketlere yönelmektedir. Bu bakımdan toplumsal hareketlerin, bireysel hakları yeniden canlandırmaya dolaylı bir katkısı olduğu savunulmaktadır (Giddens, 2002: 919).

Birey ve toplumun kamusal kapasitelerinin yanında, devletin demokratikleşme düzeyi de toplumsal hareketleri şekillendiren unsurlardandır (Alpman, 2014: 21). Demokratik olmayan devletlerde toplumsal hareketlerin ortaya çıkması pek mümkün görünmezken, demokratik ülkelerde toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için daha elverişli bir ortam vardır. Bunun teorik karşılığı demokrasi kuramlarından da çıkarılabilir. Müzakereci demokrasi, özgür ve eşit bireylerin diyalog ile konsensüse varabilmelerini hedeflerken, agonistik demokrasi, uzlaşma yerine kimlik ve fark temelinde dayalı kimlik siyasetini, örgütsel demokrasi ise, devlet-sivil toplum ve piyasanın toplumsal sorunları çözme konusunda işbirliği içerisinde olmaları öngörmektedir (Coşkun, 2007: 18-19). Oysa Yıldırım, toplumsal hareketleri, kurumsal ve örgütlü işleyişin dışında konumlandırır. Çünkü siyaset, bu toplumsal mücadele biçimini etkisizleştirmek için, onu kurumsal yelpazeye dâhil etmeyi arzular. Dolayısıyla toplumsal hareketler, kurumsal niteliğin sınırlarını taşıyan bir çizgide -bir nevi taban inisiyatifi olarak- ontolojisini sürdürmelidir (Yıldırım, 2012: 9).

Kavram üzerine bir başka okumayı temsil eden Rawls ise, toplumsal hareketi, barışçıl bir hak arama mücadelesinden ziyade militan davranış ve direniş biçimleri olarak ele almaktadır: *“Yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylem”*. Buradan hareketle Rawls toplumsal hareketleri, sadece politik gücü temsil eden çoğunluğa hitap etmesi nedeniyle değil, kurumsal ve yasal düzeni biçimlendiren adalet ilkelerinden yola çıkıp, bunlar üzerinden meşrulaştırılması nedeniyle de politik bir eylem olarak görmektedir. Daha açık bir ifadeyle kitlelerin taleplerine uygun ve onları destekler nitelikte olsalar da, bu hareketlerin meşrulaştırılması için, ahlâk ya da dine dayanan doktrinler dayanak olarak sunulamaz; bireysel çıkarlar ya da grup çıkarlarıyla gerekçelendirilemez. Aksine politik düzenin temelini ifade eden ‘ortak adalet’ anlayışına gönderme yapılmalı, toplumsal sorunların çözümünde referans alınan bir kamusal adalet anlayışının mevcudiyeti veri olarak kabul edilebilir. Yani Rawls’çı açıdan bakıldığında, toplumsal adalet içermeyen ve çıkar odaklı tüm toplumsal hareketler meşruiyetten uzaktır. Ona göre bu protesto biçimi, çürümüş bir yönetim anlayışının değiştirilmesi ya da devrilmesinin yollarından birisi olarak görülemez. Rawls, bireylerin/toplumun sivil itaatsizlik hakkını, politik sistemi devirme amacı taşımayan yurttaşlar için temel bir hürriyet olarak sınırlamaktadır (Rawls, 1997: 55-58). Rawls’ın toplumsal hareketleri sistem karşıtı bir protesto olarak görmesi ve bunlara demokrasi içerisinde meşruiyet zemini aramasındaki amaç, toplumsal hareketlerin bir tepki ya da protesto olarak kalmasını ve iktidara yönelik bir yok etme/değiştirme amacına dönüşmesini engelleme çabası olarak değerlendirilebilir.

Rawls’ın bu yaklaşımının karşısına, Gramsci’nin sivil toplum-hegemonya ilişkilerine yönelik açıklamalarını koyabiliriz. Gramsci, batı toplumlarıyla doğu toplumları arasında bir ayrıma giderek, batı toplumlarında sivil toplumun, doğu toplumlarına oranla daha çok gelişmiş olduğunu ve siyasal toplumla ilişkilerinin daha organik kurulduğunu ileri sürmüştür. Doğu toplumlarında ise böyle bir sivil toplum mevcut değildir. Gramsci bunu şöyle örneklendirmektedir: Bir doğu toplumu olan Rusya’da, gerçekleşen bir ekonomik kriz anında, sivil toplumun yaratacağı yumuşatıcı etki gerçekleşmeyerek devrim meydana gelmiştir. Oysa batı toplumlarında benzer durumlarda sivil toplumun dolaylı etkisi, devrim yerine daha yumuşak dönüşümlere yol açmıştır (Gramsci, 1984: 120). Gramsci’nin sivil toplumun gelişimi ile kastettiği kavram seti, toplumsal hareketlerdir ve toplumsal hareketlere imkân tanınmaması halinde, sistemin devamı tehlikeye girecektir. Bu sebeple demokrasi-toplumsal hareket ilişkisi de üzerinde önemle durulması gereken bir kavrayışı gerektirmektedir.

3. TOPLUMSAL HAREKETLER LİTERATÜRÜ ÜZERİNE TEMEL KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Toplumsal hareketler üzerine oluşan literatür incelendiğinde, özellikle son yirmi yıllık dönemde konuya ilginin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Uluslararası ve ulusal bazdaki çalışmalar çoğunlukla yeni toplumsal hareketler üzerine literatür taramaları, sosyal medya, çevre, feminizm, kimlik gibi konular üzerinde odaklanmaktadır. Cumhuriyet tarihini kapsayan döneme ait literatür ise, daha çok münferit olaylara (Şeyh Said Ayaklanması, Gezi Parkı Olayları gibi) ilişkin analizlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada hedeflenen Cumhuriyet Dönemi toplumsal hareketlerine yönelik genel ve yön gösterici bir tasnife ise rastlanamamıştır.

Geçmişten günümüze, birkaç düzineden fazla üyesi olmayan küçük kitle hareketleri olabildiği gibi; binlerce, milyonlarca insanı içine alan toplumsal hareketler de olmuştur. Bu hareketlerin kimileri içinde var oldukları toplumun yasalarına uygun bir örgütlenme ve faaliyet olarak nitelenebilirken, ötekiler yasadışı topluluklar ya da

yeraltı toplulukları olarak işleyebilmekte veya öyle kabul edilmektedir (Giddens, 2002: 916-917). Bazı toplumsal hareketler ideolojik kökenli, bazıları çıkar bazıları kazanım odaklı, bazıları da adalet arzulayan bir niteliktedir. Bu çerçevede, toplumsal hareketlerin nedenlerini, aktörlerini, örgütlenme biçimlerini kısacası yapısal niteliklerini açıklamaya çalışan birtakım yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar üç ana başlık altında kategorize edilebilir: Kalabalıklar yaklaşımı, rasyonalist ekol teorisi ve kaynak mobilizasyonu teorisi.

3.1. Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar

Le Bon'un kalabalıklar ve kitleler hakkındaki görüşleri, toplumsal hareketleri açıklamada öncü bir perspektif sunmaktadır. Le Bon'a göre, kitleleri meydana getiren her tekil birey; yaşam biçimleri, dünya görüşleri, işleri, karakterleri ve zekâları benzer ya da ayrı olsun, kalabalık haline gelmeleriyle, kolektifleşirler. Bu da onları, her biri tek başınayken hissedeceği, düşüneceği ve davranacağından daha farklı hissetmeye ve davranmaya yöneltir. Kolektif bilinç içinde bireylerin akli yetenekleri ve kişilikleri silinir. Bireysel özelliklerin ortak özellikler haline gelmesiyle, kalabalıkların yüksek zekâ isteyen işleri yapma ihtimali ortadan kalkacaktır. Le Bon bunu şöyle örneklendirir: Seçkin ve uzmanlardan oluşan bir meclis ile ahmıklardan oluşan bir topluluğun alacağı kararlar arasında bir fark olmayacaktır. Çünkü kitleler zekâyı değil ortak noktaları bir araya toplarlar (Le Bon, 1997: 23-25). Le Bon'un kalabalıklar hakkındaki savları, bireysel zekâyı toplumsal veya kitlesel zekâdan üstün tutar. Bu sebeple toplumsal hareketleri büyük oranda mantık dışı, rasyonel olmayan unsurlardan beslenen, duygusal ve yıkıcı olarak görür.

Le Bon'un yaklaşımıyla paralel biçimde Eric Hoffer² da, bireylerin, kitlesel hareketlere katıldığında, grup zihniyetini benimsediğini savunur. Hoffer'ın toplumsal hareketler literatürüne bir diğer katkısı, insanların neden kitlesel hareketlere katıldığını sorgulamasıdır. O'na göre genelde toplumsal refahtan payını almayan ve yönetimin politikaları nedeniyle yoksul, işsiz veya mağdur olduğunu/hayal kırıklığına uğradığını düşünen veya dezavantajlı, etnik-sosyal nitelikteki gruplar, genellikle kendi gibi olanlarla birleşme ve yönetime olan tepkilerini daha rahat dışa vurabilme eğilimindedir (Hoffer, 2010: 8, 68). Bu çerçevede, Hoffer'ın kitlelere katılımın psikolojik boyutuna yönelik açıklamaları, dolaylı olarak sınıf dinamiği içerisinde değerlendirilebilir.

3.2 Rasyonalist Ekol Yaklaşımı

Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar yaklaşımının antitezi olarak nitelenebilecek olan Rasyonalist Ekol teorisi, toplumsal hareketleri akılcı olmayan inançlar ya da sürü psikolojisi olarak değil, bireylerin rasyonel eylemlerinin tezahürü olarak kabul eder (Çetinkaya 2014: 30-38). Buna göre bireyler kendileri için en rasyonel kararları alacağından, toplumsal hareketler de kaçınılmaz olarak bundan etkilenir. Bu çerçevede açıklamalar sunan Alain Touraine'in, kitlelerin apolitizasyonu hakkındaki öngörüsü ve Kaynak Mobilizasyonu teorisi, rasyonalist ekol yaklaşımının temellerini oluşturur. Touraine, kitle hareketlerinin apolitize ve seküler olmasını arzular ve hareketin özü olan özneye, öznenin özgürlüğüne, rasyonel çıkarına odaklanmasını savunur. Bir başka ifadeyle, ideolojiye ve siyasete mesafeli duran kitlesel hareketlerin daha başarılı olabileceği iddiasındadır. Çünkü dinsel ve siyasal otoritelerin desteklediği kitlesel hareketin, bağımlı bir niteliğe dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade eder (Touraine, 2011: 167-170).

Rasyonel ekol yaklaşımının bir diğer kuramsal destekçisi olarak görebileceğimiz kaynak mobilizasyonu paradigması ise, kitlesel hareketlilikleri açıklama sürecinde; çıkarlar, kaynaklar, fırsatlar ve stratejiler gibi «nesnel» değişkenler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu değişkenler, kolektif aktörler üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre, stratejik ve araçsal akli temel alan "rasyonel aktörler" (birey ve grup), kolektif hareketin temel dinamiği olarak duygusal kalabalıkların yerini almaktadır. Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı bir toplumsal hareketi, belirli taleplerin bilinciyle motive olmuş ve çoğunlukla bir ideolojik eğilime bağlı sosyal grupların hareketi olarak değerlendiren Le Bon'cu ve Hoffer'cı modellerle taban tabana zıttır. Kaynak mobilizasyonu paradigmasında analizin çerçevesi toplumsal hareket değil, menfaatleri uyuşmayan gruplar içerisindeki kolektif aktörlerdir. Dolayısıyla, ideolojinin

² Eric Hoffer, bütün kitle hareketlerinin aynı olmadığını ve çok sayıda dinamiken/belirleyiciden etkilenerek ortaya çıkan çok sayıda farklı kitle hareketi biçimi olabileceğini belirtmekle birlikte çoğu kitle hareketlerinde bazı temel karakteristiklerin ve ortak noktaların da olabileceğini savunur. Örneğin "Her ne kadar aşırı Hıristiyan, aşırı Müslüman, aşırı milliyetçi, aşırı Komünist ve aşırı Nazi arasında belirgin farklar bulunmaktaysa da, bunları harekete geçiren aşırılığın aynı kökten geldiği kabul edilebilir. Bütün kitle hareketleri, taraftarlarında ölümü göze almak ve birlikte eyleme geçmek duygusu yaratır: ortaya koydukları program ve telkin ettikleri öğretiyi ne olursa olsun, bütün kitle hareketleri aşırılığı, gayreti, parlak umudan, nefreti ve hoşgörüsüzlüğü körükler: bütün kitle hareketleri hayatın belirli bölümlerinde güçlü bir faaliyet akışı yaratmaya muktedirdir ve körü körüne bir inanç ve sadakat ister" (Hoffer, 2010: 7).

yorumlanması ya da kolektif aktörlerin kendilerini anlamaları üzerinde yoğunlaşmak yerine, bir yanda hareketliliğin normları ile ilgilenen örgütleyici akıl, diğer yanda ise siyasal koşullar, inceleme konuları arasında yer alır (Cohen, 1999: 114). Sonuç olarak kaynak mobilizasyonu paradigması, toplumsal hareketlerin stratejik kullanımı üzerine odaklanarak literatüre bir perspektif katmakla birlikte aktörlerin kimlik, özerklik ve sosyal normlar üzerindeki etkisini açıklamayı ihmal ettiğinden (Çayır, 1999: 22), toplumsal hareketleri analiz etmede tek başına yeterli olmayabilir.

4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOPLUMSAL HAREKETLERİN TARİHSEL ARKAPLANI

Tarih boyunca, karar alıcıların hukuki, idari, ekonomik tasarruflarına yönelik ve bunların topluma yansımalarının bir sonucu olarak toplumsal hareketler hep olagelmıştır (Hira, 2016: 143). Toplumsal hareketlerin, tarihsel arka planının incelenmesi, bu hareketlerin neden ve nasıl ortaya çıktığını, ardında yatan dinamikleri ve bunların tarihsel süreçte nasıl dönüştüğünü öngörmek açısından fayda sağlayabilir. Bu kapsamda eski ve yeni olmak üzere iki temel dönem üzerinden toplumsal hareketleri incelemek mümkündür.

4.1. İlk (Eski) Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlerin geçmişten günümüze seyirleri incelendiğinde, içinde oluştukları zamanın ve konjonktürün ruhuna uygun bir formu yansıttıkları söylenebilir (Hira, 2016: 143). 20. yüzyıl öncesi kitlesel hareketler, daha çok ezilenlerin ezenlere başkaldırdığı bir efendi-köle mücadelesi olarak kabul edilebilir. İlk örneklerini Roma'da M.Ö. 73'de Spartaküs Köle Ayaklanması³ ile görebileceğimiz bu isyan ve başkaldırıların, Ortaçağ kiliseye karşı halk hareketleri (Marks ve Engels, 2018: 52-53), 1789 Fransız İhtilali ve 1861 ABD İç Savaşı gibi çok sayıda örneği vardır. İlk toplumsal hareketlerin bazıları köleliğe bazıları kul anlayışına tepki olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, sözü edilen kitlesel/kalabalık hareketlerin, toplumsal olmaktan ziyade -Tilly'nin de (2018) belirttiği gibi- savunmacı cemaat eylemleri niteliği ağır basar.

Sanayi devrimi, aydınlanma ve küreselleşme gibi dinamiklerin toplumsal alanda ortaya çıkardığı değişimler, modern dönemde toplumsal hareketlerin özünü değiştirmiştir (Işık 2011: 39). Binlerce yıldır devam eden, kapsayıcı, kalıcı ve istikrarlı olmayan ve çoğunlukla şiddet içeren mücadele biçimi; zamanla, daha organize, örgütlü, kalıcı ve çıkar odaklı nitelikteki yeni haklar/fırsat arayışlarına doğru evrilmiş; kurumsallaşmıştır (Tilly, 2008). 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan nüfus artışı, sanayileşme, proleterleşme gibi yaşamsal pratiklerde ortaya çıkan değişimlerin, bunda etkisi büyüktür (Çımrın 2009: 1). Dolayısıyla, modern dönemde eski toplumsal hareketleri biçimlendiren dinamiği, Tilly'nin ifade ettiği gibi politik alandan dışlanmış bir sınıfın ontolojik ve kolektif mücadelesi (Tilly, 2003: 246) ya da Marks ve Engels'in izinden giderek, politik ve sınıfsal mücadele (Marks ve Engels, 2018: 53) kavramları çerçevesinde izah edebiliriz.

Bu kapsamda, modern dönemin ilk somut toplumsal hareketleri, 19. yüzyıl sonlarında meydana gelen işçi hareketleri (örneğin 1830-48 Avrupa işçi ayaklanmaları⁴) ile başlar. Yasal birtakım haklarının olduğu bilincine varan işçi sınıfı, toplumsal hareketlerin baş aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hareketlerin dinamiği, sınıf bilincinin farkına varan işçi sınıfının iktidarı ele geçirerek sınıf ayrımının olmadığı, eşitsizliklerin giderildiği bir topluma doğru gidebilmeyi sağlama arzusudur. Bu amaçla da toplu gösteriler, grevler vb. hareketlerle 19. yüzyıla damgalarını vurmuş ve toplumsal hareketlerin öncüleri olmuşlardır. İşçi sınıfının önderliğindeki bu hareketler daha çok ekonomik çıkar doğrultusunda olan ve siyasal iktidarı hedef alan toplumsal hareketlerdir. Bunlar, egemen ideolojik düşünce veya yönetime yönelik başkaldırıları olarak görülmelidir. 19. yüzyıldan itibaren alt sınıf olarak görülen köylü, zanaatkar ve işçilerin faaliyetleri, eylemleri ve örgütlenme biçimleri görmezden gelinemeyecek bir düzeye ulaşmıştır. Kapitalizmin etkisiyle, metalaşma sürecinin ve hızlı kentleşmenin artması, hem kırsal kesimde hem de kentsel bölgelerde birtakım yeni sonuçları da beraberinde getirmiştir. Grevler, vergi ayaklanmaları, ekme ayaklanmaları, seçim savaşmaları bu mücadele biçimine örnek olarak verilebilir (Çetinkaya; 2014: 16-40).

Eski toplumsal hareketler, ideolojik yaklaşımlardan etkilenmiş, siyasal organizasyonlar tarafından örgütlenmiş ve iktidarı devirmek ya da ele geçirmek gibi amaçlar gütmüşlerdir. Bu hareketlerin aktörleri; gelir dağılımı, özgürlük, güvenlik ve toplumsal denetim gibi temalarda benliklerini bulmuşlardır. Hareket biçimleri ise resmî

³ Spartaküs Köle Ayaklanması ve Roma'daki diğer sınıfsal ayaklanmalar hakkında daha çok bilgi için bkz. Saydam, T. (2017) "Roma Cumhuriyetinde Kölelik: Spartaküs Örneği".

⁴ İşçi ayaklanmaları hakkında daha çok bilgi için bkz. Marks, K. (2016) *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i*.

örgütlenmeler ve büyük ölçekli temsil birlikleri olmuştur (Offe, 1999: 67). Toplumsal, politik ve ekonomik alanı dönüştürerek bir bakıma toplumsal sınıfları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında eski toplumsal hareketler ütopyacı, romantik (Çayır, 1999: 18) ve devrimci hülyalar (Cohen, 1999: 110) olarak nitelenmişler; 1960'ların sonlarında ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel alanlarda tüm dünyada yaşanan yapısal dönüşümlerin ortaya çıkardığı yeni toplumsal davranış ve eylem biçimlerini açıklamakta yetersiz kaldığı eleştirilerini almışlardır. Böylece toplumsal hareketlerin açıklanmasında, yeni bir teorik yaklaşımın gerekliliği hissedilmiştir (Cohen, 1999: 112; Demiroğlu, 2014: 135).

4.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Her döneme yön veren felsefi, sosyo-politik ve ekonomik dinamikler bulunmaktadır. Bunlar, yeni bir düşünsel zemin, toplumsal ve politik yapı inşa edilen süreçleri tetikler. Beşeri tarihe yön veren bu gelişmeler, toplumsal değişim veya dönüşümlerin şekillendirdiği sosyo-politik ve kültürel yapıların anlaşılmasında bize bazı ipuçları sunmaktadır. Yeni toplumsal hareketleri tanımlama çabamızda, bu hareketleri 'yeni' kılan niteliklerin sözü edilen dinamiklerle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir (Hira, 2016: 143). Bu kapsamda yeni toplumsal hareketlerin, toplumsal-politik ve kültürel alanlarda meydana gelen bir takım değişimlerin sonucu olarak ortaya çıktığı ve geliştiği söylenebilir (Coşkun 2007: 112). Bu değişimler işçi sınıfının toplumsal hareketlere yön veren niteliğinin ortadan kalkması, tüketim toplumunun yaygınlaşması, yeni orta sınıfların ortaya çıkması, refah, gelir ve satın alma düzeyindeki artışlar, devlet yapısında neo-liberal örgütlenme modelinin hâkim anlayış olması gibi 20. yüzyılın ikinci yarısına yön veren gelişmelerdir. Bunlar aynı zamanda toplumsal hareketlerin bir kez daha evrilmesine yol açmıştır.

2000'li yıllarda, toplumsal hareketler üzerine ortaya çıkan literatürde, 'yeni' vurgusu dikkat çekmektedir⁵. Toplumsal hareketlerin önüne eklenen *yeni* ifadesi, 1960'lardan sonra ortaya çıkan yeni toplumsal davranış biçimini, kendisinden önceki hareketlerden ayırmak için kullanılmaktadır. Bunun nedeni, ilk toplumsal hareketleri tanımlamada sunulan teorilerin güncelliğini yitirmesi ile birlikte, ortaya çıkan yeni direniş biçimini eski literatür ile açıklamanın zorluğudur (Alpman, 2014: 22).

1960-2000 arası dönemde küresel çapta siyasi sistemlerdeki dönüşümün (birçok diktatörlüğün yıkılmasının) en temel nedeni, toplumsal alandaki güç dengesinde sivil toplumun önemli bir aktör olarak belirmesidir. Demokrasiye geçiş, dünya genelinde önceden pasif olan milyonlarca bireyin örgütlenerek toplumlarındaki siyasi hayata katılım göstermesi sonucunda gerçekleşmiştir. Bu toplumsal seferberlik; eğitime erişimin büyük oranda yaygınlaşması sonucunda insanların kendileri ve etraflarındaki siyasi dünya hakkında daha fazla farkındalığa kavuşması; fikirlerin ve bilginin hızla yayılmasını kolaylaştıran bilgi teknolojisi; insanların hükümetlerini sevmemeleri halinde tepkilerini ortaya koymak için oy hakkını kullanmasına olanak sağlayan ucuz seyahat ve iletişim olanakları ve insanları haklarının daha iyi korunmasını talep etmeye yönelten refah artışı gibi bir dizi faktör tarafından tetiklenmiştir (Fukuyama, 2016: 8-9).

Son kırk yıl içerisinde dünyanın her yanındaki ülkelerde toplumsal hareketlerde bir artış gözlemlenmektedir. 1960 ve 1970'lerdeki yurttaşlık hakları hareketleri, 1980'lerin nükleer karşıtı ve çevreci eylemleri ve 1990'lardan sonraki eşcinsel-kadın hakları kampanyası gibi çeşitli toplumsal taleplere, sıklıkla yeni toplumsal hareketler göndermesi yapılmıştır. Kavrama ilişkin terminolojideki bu farklılaşma, yakın dönem toplumsal hareketleri, daha önceki yıllardaki hareketlerden farklılaştırmayı amaçlar. Pek çok gözlemci, yeni toplumsal hareketlerin geç modern toplumun ürünü olduğunu ve nitelikleri bakımından daha önceki zamanların toplu eylem biçimlerinden farklılaştığını savunur (Giddens 2002: 917). Yeni toplumsal hareketleri, 'yeni' yapan şey, eski büyük, kitlesel ve bütünlüklü hareketler karşısında; daha parçalı, farklılaşmış ve özelleşmiş olmasından kaynaklanır (Bulut, 2014: 50). Özetle, çoğunlukla ekonomik çıkar/talep temelli, merkezi, hiyerarşik, bürokratik, esnek olmayan ve iktidarı ele geçirme/devirme hedefli olma gibi özelliklere sahip toplumsal hareketlerin çözüm üretmediği durumların alternatifi, yeni toplumsal hareketler olarak gösterilmektedir (Alpman 2014: 22).

⁵ Bir akademik arama motorunda, "toplumsal hareketler" ifadesiyle yapılan aramaya ait 44.000 civarında sonuç çıkarken, bunun yaklaşık 40.000'i "yeni toplumsal hareketler"e ilişkin bilgilerin yer aldığı sayfalardan/çalışmalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal hareketlere ilişkin literatürün büyük oranda yeni sıfatı ile başlayan çalışmalardan oluştuğu söylenebilir.

Teknolojik gelişmenin ve endüstriyel büyümenin esnek ve her türlü talebe cevap verebilen bir üretim tarzına imkân sağlaması sonucu yeni orta sınıflar doğması, bu sınıfların yeni toplumsal davranış ve taleplere (demokrasi, özgürlük, katılım gibi talepler) yönelen bir davranış kalıbını benimsemesi (Coşkun 2007: 108-110), telekomünikasyon ve iletişim ağlarının gelişmesi, maliyeti düşük ulaşım imkânlarının belirmesi ve küresel bilinçlenme düzeyinin artması gibi gelişmeler, toplumsal hareketlerinin zeminini kaydırmıştır (Işık, 2011: 40). Bununla birlikte 1970'li yıllarda başlayan, 1989'da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle hızlanan yeni konjonktürde, hayal kırıklığı ve yenilmişlik duygusunun biçimlendirdiği Marksist-sosyalist düşünce ve hareketin tabanında beliren gerileme, yeni toplumsal hareketleri sınıf temelli olmaktan çıkmaya zorlamıştır (Tatar, 2013: 12). 1980 sonrası ana akım olarak nitelenen neo-liberal dönemde, işçi sınıfının toplumsal hareketler tarihinde işgal ettiği merkezi konumun ve toplumsal aktör olma özelliğinin ortadan kalktığı, işçi sınıfı hareketlerinin bittiği, işçi sınıfının sosyalizmden artık nesnel bir çıkarının olmadığı gibi düşüncelerin sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Bunlar arasında iktidarın, gündelik yaşam pratikleri ve devlet aygıtı içerisinde üretildiği teziyle, iktidarının merkezi niteliğini yerleştirme amacı güden post-Marksist görüşler öne çıkmakta, bu düşünsel harekette bir taraftan demokrasinin önemi vurgulanırken, diğer yandan emekçi sınıfı mücadelesinin yerine halkın tüm kesimlerinin toptan talepleri ikame edilmeye çalışılmaktadır (Coşkun 2007: 13-15). Böylece toplumsal kesimlerin taleplerini çeşitlendirme çabaları, toplumsal hareketleri yalnızca bir iktidar mücadelesi olarak gören Rawls'çı değerlendirmelere karşı çıkış olarak ele alınabilir (Demiroğlu 2014: 140).

Bu çerçeveden bakıldığında sınıf siyasetinin artık geçerliliğinin kalmadığı, bunun yerine kimlik ve demokrasi taleplerinin önem kazandığı söylenebilir. Ekolojik hareketler, kadın hareketleri, cinsiyet ya da LGBT hareketleri, etnik hareketler, nükleer karşıtı hareketler, barış hareketleri, küreselleşme karşıtlığı gibi direniş pratikleri, yeni toplumsal hareketlerin örneklerini oluşturmaktadır (Alpman 2014: 25; Coşkun 2007: 107). Böylece yeni toplumsal hareketler beden, sağlık ve cinsel kimlik; şehir ve fiziksel çevre; kültürel, etnik ve ulusal miras ve kimlik; fizikî hayat koşulları gibi konulara yoğunlaşarak, kitlelerin talep temalarını dönüştürmektedir (Offe, 1999: 63). Dolayısıyla 2000'li yıllardan itibaren toplumsal hareketlerin, -Yıldırım'ın da ileri sürdüğü gibi- küreselleşme karşıtlığı üzerinden tetiklendiği, yerleşik sistemin temellerini sarsma hedefiyle 21. yüzyılın yeni bir anarşizm formuna evrildiği söyleminde haklılık vardır. Bu kapsamda sistemin ötekileştirdiği bireylerin, kendi hayat tarzlarına dair talepleri dile getirmeye başladığı; kimlik ve tanınma taleplerinin ekonomik taleplerle birleşerek 'ortak düşman'a karşı güç birliğine gidildiği; böylece yeni toplumsal hareketlerin yerel, bölgesel ve küresel konularda daha belirleyici olduğu çıkarımı yapılabilir (Yıldırım, 2012: 14).

Günümüzde, kimliklerin kendisini ve bileşenlerini görmezden gelen modern tekdüzelik yerine, post-modern yaklaşımlarda farklılığın göstergesi olarak 'kimlik' yüceltmeye başlanmıştır. Kimlik talepleri, var oluşun temeli ve göstergesi haline dönüşmüştür. Hak, özgürlük ve eşitlik talepleri, kimlik teması üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece toplumsal hareketlerde ekonomik çıkarlar ve sınıf mücadelesi yerini kültürel alana bırakma (ya da bir ölçüde bunlarla birleşme) eğilimine girmiştir. Azınlıkların ve farklı kültürel kesimlerin, etnik grupların ve göçmenlerin hak/eşitlik mücadeleleri, toplumsal hareketlerin yeni faaliyet zeminini oluşturmaktadır. Dışlanmışlık, sindirilmişlik ve ötekileştirilmişlik duyguları üzerinden kitleler, kimlik/varoluş mücadelesine girişmekte; kültürel hak talebi, özerklik ve özgürlüğe yönelik bir dizi beklenti içerisinde taleplerde bulunmaktadır (Tatar, 2013: 12-13).

Yeni toplumsal hareketlerin özgün yanı, menfaate dayalı olmaktan ziyade değer ve kimlik öncelikli taleplerin meşru politik zeminde dillendirilmesi; yalnızca sınıfsal aidiyetler üzerinden tanımlanan itaatsizlik eylemlerinin öz bilinçli ve modernizmin eleştirisine dayanan kitle hareketlerine evrilmesidir. Yeni toplumsal hareketler, kültürel ve yaşamsal alanlara odaklanmakta ve taleplerini siyasallaştırma çabasına girişmektedir. Bu çerçevede benimsenen yöntem ise, şiddet ve militarist nitelik içeren sokak eylemleri dışındaki kanalların daha yoğun biçimde kullanılmasıdır. Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri, talepleri iktidarın gündemine sokabilmek ve daha fazla apolitik bireyin desteğini alabilmek için eylem repertuarları adı verilen çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Amaç ve stratejileri uygun taktikler ve eylem biçimleri çerçevesinde özel amaçlı dernekler/birlikler altında örgütlenmek, mitingler düzenlemek, dilekçeler göndermek, gösteriler, resmi kortejler, kamplar kurmak, işgal/oturma, grev, insan zinciri, hareketsiz durma eylemleri gibi çeşitli toplumsal tepki biçimleri eylem repertuarlarına örnek olarak gösterilebilir. Böylece çeşitli sosyal medya platformları, forumlar ve ağlar vasıtasıyla birbirine bağlanmış kitleler, mücadelesini bu kanallar aracılığıyla daha etkin biçimde sürdürebilmektedir (Demiroğlu, 2014: 141-143).

Teknoloji ve iletişimdeki gelişmelerin etkisiyle daha efektif ve hızlı biçimde birbirine bağlanabilen bir toplumsal örgütlenme imkânının ortaya çıkması, domino taşı etkisi adı verilen eylemlere olanak verebilmektedir. Sosyal platformlarda tetiklenen kitlesel hareketler, daha masum görülebilmekte, yasal sorumlulukların daha az hissedilmesi nedeniyle sosyal ağların bireylere geniş bir özgürlük alanı sunduğu algısı oluşmaktadır. Böylece sanal mecralarda sosyal platformlar aracılığıyla organize edilen birliktelikler, mekânda birlikteliklere dönüşerek toplumsal hareketlerin etkisini artırabilmekte veya bir vesileyle ortaya çıkan toplumsal bir hareket, sanal mecranın etkisiyle dalga dalga yayılabilmektedir. Geniş toplumsal kesimlerinin ilgisini, takdirini ve sevgisini kazanmaya yönelik yöntemlerin tercih edildiği eylem biçimlerinin sosyal platformlar aracılığıyla duyurulması ve gösterilmesi taktik olarak benimsenmektedir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin, kitlelerin şiddet içeren militarist eylemleri yerine, daha yaratıcı yollarla kendilerini ifade ettikleri bir yöne kaydığı görülmektedir. Öte yandan baskıcı güvenlik tedbirlerinin arttırılmasını sağlayarak ve bir nevi mağduriyet oluşturarak kendi lehlerine toplumsal desteği arttırmak ve harekete yeni katılımcılar eklemek saikiyle kurgulanan eylem biçimleri de yer yer gözlemlenmektedir (Tatar, 2013: 11,14).

Buraya kadar anlatılanları özetlemek ve toparlamak amacıyla, eski ve yeni toplumsal hareketlerin karşılaştırıldığı bir tablonun verilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 1. Eski ve Yeni Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması

	Eski toplumsal hareketler	Yeni toplumsal hareketler
Katılımcıların Profili	<p>Alt tabaka;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nitelsiz işgücü ve işsizler, • Eğitim seviyesi düşük bireyler, • Sınıf temelli ortak ilkeleri esas alan coşkulu ve kalabalık topluluklar	<p>Orta tabaka;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Farklılıklarını dile getiren uç gruplar • Eğitim seviyesi nispeten yüksek bireyler • Daha nitelikli çalışanlar • Öğrenciler • Ev kadınları
Örgütlenme Yapı ve Esasları	<ul style="list-style-type: none"> • Otoriter, • Dikey hiyerarşik örgütler, • Karizmatik lider/mesih eksenli	<ul style="list-style-type: none"> • Demokratik, • Yatay hiyerarşik örgütlenme, • Öz bilince sahip birey eksenli
Değerler	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik çıkarlar, • Sosyal sınıf, • Mili, ideolojik hassasiyetler	<ul style="list-style-type: none"> • Etnisite ve kimlik, • Din ve dini yorumlar, • Cinsiyet ve cinsel tercih, • Çevre, • Yoksulluk, • Savaş Karşıtlığı
Duygu	<ul style="list-style-type: none"> • Ezilmişlik, • Sömürülme	<ul style="list-style-type: none"> • İhmal, • Dışlanmışlık, sindirilmişlik, ötekileştirilmişlik
Kullanılan Araçlar	<ul style="list-style-type: none"> • Kitle, • Basın	<ul style="list-style-type: none"> • Kitle iletişim araçları, • İnternet, sosyal ağlar
Yöntem	<ul style="list-style-type: none"> • Çoğunlukla tahripkâr ve şiddet içeren toplu eylemler	<ul style="list-style-type: none"> • Sivil itaatsizlik, yaratıcı masum eylemler, münferit ama etkili şiddet kullanımı
Amaçlar	<ul style="list-style-type: none"> • Devlet veya iktidarı devirmek, • Ekonomik ve sosyal haklar	<ul style="list-style-type: none"> • Hak, özgürlük, eşitlik talepleri • Kültürel haklar

Kaynak: Tatar, T. (2013). "Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler", *Ortadoğu Analiz*, 5(57), 10-19'dan düzenlenmiştir.

Eski ve yeni toplumsal hareketlerin karşılaştırıldığı bu tablodan bazı önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür. Buna göre, eski toplumsal hareketlerde aktörler toplumun daha az eğitim görmüş, daha az kazanan ve bilinç düzeyi daha düşük kesiminden oluşurken, yeni toplumsal hareketlerde toplumun her kesimi aktör olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra geçmişin otoriter ve lider eksenli toplumsal hareketleri, günümüzde daha esnek,

demokratik ve bireysel bir nitelik arz etmektedir. Öte yandan toplumsal hareketler, çıkar ve sınıf ekseninden kimlik, katılım ve bireysel haklar çerçevesine doğru evrilmiştir. Yine geçmişte devlet ve iktidarı devirmeyi ya da ele geçirmeyi amaçlayan ve doğal olarak daha şiddet içeren eylemler, artık iktidarı etkileme amaçlı ve daha yaratıcı-genelde şiddet içermeyen bir yapıya dönüşmüştür. Son olarak toplumsal hareketler, 1960 sonrası dönemde, eski basit ve tekdüze niteliğinden, karmaşık ve çok fonksiyonlu bir tarzi evrilmiştir.

5. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAŞANAN ÖNEMLİ TOPLUMSAL HAREKET ÖRNEKLEMLERİ

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, sonuçları büyük etki oluşturan, iktisadi, sosyal, siyasal açılardan kırılma noktaları olarak gösterilebilecek bazı temel kitlesel hareketler örneklem olarak seçilerek incelenecektir. Suikastlar, askeri darbeler veya toplumsal harekete dönüşmemiş terör eylemleri ise inceleme dışı bırakılacaktır. Yapılması hedeflenen kategorizasyon, tarihsel gelişim sırasına, Cumhuriyet tarihinde yapılacak politik dönemlendirmeye ve toplumsal hareketlerin tarihsel seyrine uygun bir çerçevede, incelenmiş çok sayıda akademik çalışma ve gazete arşivlerinden yararlanılarak ikili bir kategorizasyonda (Cumhuriyet dönemi eski ve yeni toplumsal hareketleri) ve on (10) örnek olay üzerinden gerçekleştirilecektir. Böylece her dönem içindeki belli başlı ve önemli toplumsal hareketler seçilerek homojen bir dağılım ve analiz yapılması hedeflenmektedir.

5.1. Cumhuriyet Dönemi İlk/Eski Toplumsal Hareketleri

Dönemin kitlesel hareketlerle doğrudan ilişkilendirilebilecek önemli olaylar, Ayrılkçı Kürt İsyanları, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Menemen Olayı, Cemaat Tarikat Hareketlenmeleri ve Madımak Olayıdır (Aydilek, 2019: 170).

a. Ayrılkçı İlk Kürt İsyanları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de örnekleri görülen Kürt İsyanları⁶, Cumhuriyetin kuruluş döneminde sıklıkla görülen toplumsal hareketlerdendir. Bu çerçevede 1919 yılından 1937 yılındaki Dersim İsyanı'na kadar 32 adet ayaklanma olmuştur. Bu isyanlara 20.000 civarı silahlı Kürt asi katılmış, çok sayıda vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. İsyancılar ayrılkçı ve gerici niteliktedir. Türk tarihi çalışmalarında, bunların en önemlisi olarak, 1925 yılında Bingöl ilinde başlayarak yayılan Şeyh Sait İsyanı gösterilir. Hareketin önderi Nakşibendi tarikatının başı Şeyh Sait'in; Türkiye'den bağımsız bir Kürt devleti kurulması ve halifelik, şeriatın yeniden inşası talepleriyle başlattığı ayaklanma önemli bir süre yeni Cumhuriyet hükümetlerini meşgul etmiştir. Sonuç olarak isyan bastırılma da ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılması, İstiklal Mahkemeleri kurulması ve hükümet değişikliği yaşanması gibi önemli sonuçları olmuştur (Meydan, 2010: 225; Yalçın vd. 2002: 226, 336-340).

b. Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı

1930 yılında, çok partili hayata geçiş amacıyla Atatürk'ün istek ve talimatıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, bir süre sonra muhalif bir toplumsal harekete dönüşmüştür. 1924 yılında, milli mücadelenin önder kadrosu ve TBMM içinden, mevcut siyasal iktidara karşı muhalefet oluşturmak amacıyla kurulan ilk siyasal parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan farklı olarak, yalnızca politik bir birliktelik değil, toplumun çeşitli kesimlerini de içine alan bir yapılanmaya dönüşmüştür. Parti, kısa sürede, o zamana kadar siyasal alanda temsil edilmemiş yığınların ve iktidarın uygulama/politikalarına karşı eleştirel bakan halk kitlelerinin temsilcisi konumuna gelmiştir. Sonuç olarak, Serbest Cumhuriyet Fırkası, iktidarın talebiyle kendini fesih etmiştir (Koçak, 1989: 98,108).

c. Menemen Olayı

1930 yılında İzmir'in Menemen ilçesinde çıkan gerici bir ayaklanma olan Menemen Olayı, Derviş Mehmet adında bir isyancının öncülük ettiği bir hareket olup, iktidarın sekiler politikalarına bir tepki niteliğindedir.

6 İkinci Ayrılkçı Kürt Terör Hareketleri de benzer niteliktedir. Etnik ayrılkçı radikalleşmenin siyasal-toplumsal şiddet içeren ucunda bulunan PKK'nın başlangıçta siyasal, sosyal, ekonomik vb. gibi hissedilen mağduriyetleri kimlik temelinde harmanlayarak kendine hareket alanı oluşturduğu söylenebilir. 1978'de kurulan Marksist ayrılkçı bir terör hareketi olan PKK, bu tarihten itibaren gerçekleştirdiği çok sayıda terör eylemiyle masum insanların / güvenlik görevlilerinin hayatını kaybetmesine ve Türkiye'nin kalkınmasına/gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Son birkaç on yılda Türkiye'nin en büyük sorunlarından birine dönüşen terör örgütü PKK, ciddi bir insani, toplumsal, siyasi ve ekonomik maliyet doğurmuştur (Sarı ve Tinas, 2018: 7; Demir, 2017: 37).

Asteğmen Kubilay ve bazı kolluk görevlilerinin şehit edildiği bu ayaklanma, askeri birliklerce bastırılmıştır (Aysal, 2009: 601-612).

d. *Cemaat-Tarikat Hareketlenmeleri*

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişini fırsat bilen çeşitli cemaat, tarikat ve örgütlenmeler yaygınlaşma imkânı bulmuştur. Bu yapılanmalar, Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki politikalara bir tepki olarak kamusal alanlarda yüksek sesle ezan okuma, tekbir getirme, dini yayma gibi faaliyetler gerçekleştirmiş, Atatürk büst ve heykellerine saldırılar düzenlemiştir (Çağatay 1972: 43). Bu faaliyetler, yargı ve askeri bürokraside etkin olan Kemalist elitlerin tepkisine yol açarak 1960 askeri darbesinin nedenleri arasında gösterilecektir.

e. *Madımak Olayı*

1993 yılında, Sivas'ta çeşitli camilerden Cuma namazı çıkışı valilik konağında toplanan kalabalık, hükümet ve Aziz Nesin aleyhinde ve şeriat talebiyle gösteri düzenlemiştir. Düzenlenen gösteriler, Aziz Nesin'in bulunduğu Madımak Oteline yönelerek 35 ölü 60 yaralı ile sonuçlanan bir toplumsal faciaya sebebiyet vermiştir (Tuğsuz, 2014: 27).

f. *1960-80 işçi-öğrenci eylemleri*

1968 yılından itibaren, dünya genelinde yaygınlaşan öğrenci eylemlerinin yurtiçinde de yansımaları olmuştur. İlk aşamada üniversitelerde öğrencilerin çeşitli talepleriyle başlayan eylemler, zamanla taleplerin farklılaşması ve yığınlara yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Üniversite rektörlüklerinin işgali, Amerikan unsurlarına yönelik saldırılar gibi örnekler verebileceğimiz bu sorun, işçi, köylü, öğrenci ve diğer emekçilerin kuvvetli örgütlenmeler kurarak, büyük toplumsal hareketlere, eylemlere, gösterilere girişmeleriyle devletin kontrolünden çıkma noktasına gelmiştir. Buna karşılık olarak milliyetçi örgütlenmeler ortaya çıkarak yayılmış, böylece sağ ve sol adı verilen karşıt gruplar birbirleriyle silahlı mücadeleler yaşamıştır. Toplumsal zeminde bu hareketlerin baskılandığı 1980'li yıllara kadar ülkede Sıkıyönetim, OHAL, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulması gibi güvenlik tedbirleri uygulanarak, sözü edilen hareketler bastırılmaya çalışılmıştır. 1980 darbesiyle de büyük oranda bastırılmıştır (Özdemir, 1989: 249; Aydılek, 2019: 195; Yalçın vd., 2002: 593-600).

5.2. Cumhuriyet Dönemi Yeni Toplumsal Hareketleri

Ülkemizde 2000'li yıllar, ABD hegemonyasının ve tek kutuplu dünya sisteminin sorgulandığı, yeni bir muhalif kitle hareketi biçiminin canlandığı dönem olmuştur. Bergama'lı köylülerin ve Tekel işçilerinin direnişi; HES-Nükleer Santral ve GDO karşıtı eylemler; Alevi, feminist ve eşcinsel eylemleri (Yıldırım, 2012: 21-22); başörtüsü meselesi ve Gezi Parkı Olayları, bu çerçevede etkili, kapsayıcı ve farklı yeni nesil toplumsal hareketler olarak değerlendirilebilir.

a. *Başörtüsü Meselesi*

Başörtüsü meselesi, yakın tarihimizin yaklaşık otuz yıllık döneminde, önemli bir toplumsal sorun olarak yer bulmuştur. 1980 Askeri Darbesi'nden sonra çıkarılan "Kamuda Kılık Kıyafet Yönetmeliği"⁷ ile kadın kamu personelinin, kamu kurumlarında başörtüleriyle görev yapmadığı bir dönem başlamıştır. Bunu YÖK'ün başörtüsü ile üniversitede derslere katılım sağlanamayacağına ilişkin kararı pekiştirmiştir. 28 Şubat süreciyle birlikte 1997 yılından itibaren başörtüsü konusu "irtica" kavramı çerçevesinde öncelikli tehdit olarak kabul edilmiş, söz konusu süreç ve devamında üniversitelerden ve kamudan uzaklaştırılarak mağduriyetler yaşayan insanlar olmuştur.

Bunun üzerine üniversite öğrencilerinin başörtüsüyle kampüs ve derslere girme, devlet kurumlarında başörtüsü ile görev yapabilme taleplerine yönelik yurt çapında geniş katılımlı eylemler organize edilmiştir. Başörtüsü meselesinin, Türkiye'deki toplumsal hareketler içerisinde önemli bir yere sahip olmasının nedeni, kamusal siyaseti etkileyerek kazanıma dönüşmesidir (Yıldırım, 2012: 24). Bu kapsamda 2007 yılında, YÖK tarafından üniversitelere gönderilen bir yazı ile başörtülü öğrencilerin derslere girmesinin önündeki engeller kaldırılmış (Toruk, 2011: 489), 2013'de ise Kılık Kıyafet Yönetmeliğinin değişmesiyle kamu personeli için başörtüsü yasağının kalkması⁸ sağlanmıştır.

⁷ Bkz. 16.07.1982 tarihli ve 17849 sayılı Resmi Gazete.

⁸ Bkz. 08.09.2013 tarihli ve 28789 sayılı Resmi Gazete.

b. Küreselleşme Karşıtı Eylemler

Modern dönemdeki toplumsal hareketlerin farklılaşmış biçimlerinden olan küreselleşme karşıtı hareketler, genel olarak küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde yoğunlaşan ve bu bilinçle sorunlarını ortaklaştıran, farklı örgütlenme yapısı, üye profili ve eylem tarzları geliştiren toplumsal bir karşıtı çıkış olarak tanımlanmaktadır (Çopuroğlu ve Çetin, 2010: 74). Küreselleşme karşıtı hareketler, bazı çalışmalarda emek hareketleri, topraksız köylü hareketleri, yoksulluk karşıtı hareketler ve çevre, kadın, etnik, cins ayrımcılığı sorunları üzerinden yürüyen muhalefetler olarak genellenmekte (Mahmutoğulları, 2002: 5-7), bazılarında ise savaş karşıtılığı (Gümrükçü, 2007) üzerinden tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada, küreselleşme karşıtı hareketleri,-Gümrükçü'nün de yaptığı- gibi savaş karşıtı eylemler olarak ele alacağım. Emek, köylü, kadın ve cinsel kimlik üzerinden yoğunlaşan mücadele biçimlerini ise ayrı başlıklandırmalar üzerinden tartışmayı faydalı buluyorum. Bu doğrultuda, ülkemizde özellikle 2000 sonrası yaygınlaşan bu toplumsal hareket biçimini; "ABD'nin Irak'a girişini protesto etme eylemleri", "Barışa Şarkı Söyle Konserleri" düzenlenmesi, "barış zincirleri", "oturma eylemleri", "bisiklet turları", "denize girme eylemleri", "balon bırakma faaliyetleri" ve diğer şenlikvari eylemler olarak örneklendirebiliriz (Gümrükçü, 2007: 138-139). Küreselleşme karşıtı hareketlerin ülkemizde gün geçtikçe yoğunlaştığını görmekle birlikte, bu mücadele biçiminin siyasal alanı etkileme düzeyinin düşük kaldığı söylenebilir.

c. Gezi Parkı Olayları

2013 yılında İstanbul Taksim Meydanı'nı yeniden düzenleme çalışmalarını nedeniyle 27 Mayıs 2013 tarihinde başlayan protestolar, 31 Mayıs'ta polisin müdahalesiyle tüm yurttaki kitlesel eylemlere dönüşmüştür. Bazı sivil toplum örgütleri, taraftar grupları, siyasal parti mensupları bu olaylara katılmıştır. Protestolar ilerleyen günlerde iktidara yönelik bir harekete dönüşmüştür. Yurdun birçok ilinde uzun süren büyük protestolar yaşanmış, bunun sonucunda güvenlik kuvvetlerinin müdahale ettiği olaylarda 11 ölü ve 8 bin civarı yaralı olmuştur. Hükümet bu protestoları, iktidarı yıkmaya teşebbüs ve terör-dış güçlerin müdahalesi olarak görerek vandallık olarak nitelmiştir. 2018 yılında bu olaylar adli bir davanın konusu olmuştur (Akinhay, 2013). Gezi Parkı Olayları'ndan itibaren hem toplumsal zeminde yaşanan ayrışmalar/kutuplaşmaların artması hem de ekonomik göstergelerde beliren negatif yönlü eğilim, bu olayların önemli sosyal, politik ve ekonomik sonuçları olduğunu göstermektedir.

d. LGBT, Kadın, Çevre Eylemleri

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde, gay ve lezbiyen eşcinsel kimlikleri benimseyen kitleler; "Lambda ve Kaos GL", "Pembe Üçgen", "Gökkuşaağı Eşcinsel Toplum Hareketi", "Anadolu Ayları", "Sappho'nun Kızları ve Venüs'ün Kız kardeşleri" gibi birçok sivil kuruluş ve organizasyon altında örgütlenmiştir. Bu dönemde açlık grevi (1987) ve onur yürüyüşleri (2003, 2007, 2013) gibi gösteriler düzenlenmiştir (Malkoç, 2013: 182).

Ülkemizde son dönemde kadın hareketleri ve örgütlenmeleri de artış göstermiştir. 1981 yılından itibaren ilk feminist toplantı, (1982) Kadın Sorunları Sempozyumu, (1983) Kadın Çevresi isimli şirketin kurulması, şiddetli protesto yürüyüşleri (Dayağa Hayır Yürüyüşü, Bağır Herkes Duysun, "Cinsel Tacize Hayır Mor İğne" gibi) ve Mor Çatı Sığınma Evlerinin kurulması gibi faaliyetler takip etmiştir (Görgül, 2018: 57).

Aynı dönemde çok sayıda enerji santralleri inşasına yönelik protestolar, doğa ve çevreyi koruma yönünde eylemler organize edilmiştir. Bu kapsamdaki toplumsal hareketler, zaman zaman politik kararlar üzerinde etkiler yapabilmekte, daha da önemlisi çevre, kadın hakları ve cinsel kimlik gibi konularda toplumsal farkındalığı artırmaktadır.

6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAŞANAN ÖRNEKLEM TOPLUMSAL HAREKETLERİN KATEGORİZASYONU

Buraya kadar oluşan kuramsal önermeler ve elde edilen veriler, bilgiler sayesinde, çalışmanın temel hedefi olan, Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde yaşanan önemli toplumsal hareketlerin kategorizasyonu için yeterli düzeyde bir altyapı inşa edilmiştir. Bu altyapı üzerine örneklem seçilen on (10) önemli toplumsal hareket, belirlenen bazı kriterler çerçevesinde analiz edilebilir.

Tablo 2. Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Hareketlerin Bazı Parametrelere⁹ Göre Kategorizasyonu

Toplumsal Hareket				
Adlandırması	Gerçekleştiği Zaman Aralığı	Kitlelerin Yapısı	Şiddet İçeriyor mu?	Niteliği
Ayrılkı Kürt İşyanları	Erken Cumhuriyet Dönemi	Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Yoğun şiddete ve terör eylemlerine başvurulmuştur.	İktidarı ve rejimi değiştirme amacı güden sistem karşıtı bir harekettir.
Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı	Erken Cumhuriyet Dönemi	Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Belirgin fiziksel şiddet eylemine rastlanamamıştır.	İktidarı ve rejimi değiştirme amacı güden sistem karşıtı bir harekettir.
Menemen Olayı	Erken Cumhuriyet Dönemi	Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Şiddete ve terör eylemlerine başvurulmuştur.	İktidarı ve rejimi değiştirme amacı güden sistem karşıtı bir harekettir.
Tarikat-Cemaat Faaliyetleri	Demokrat Parti Dönemi	Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Şiddete ve terör eylemlerine başvurulmamış olsa da, provokatif eylemler gerçekleştirilmiştir.	İktidar yanlısı olmakla birlikte, kurucu değerlerin inşa ettiği politik sistem karşıtı bir harekettir.
Öğrenci, İşçi Hareketleri	Darbeler Dönemi (1960-80)	Rasyonel Bireysel Tercihler + Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Şiddete ve terör eylemlerine başvurulmuştur.	İktidarı ve politikalarını protesto amacı gütmekle birlikte ekonomik, kültürel, demokratik, yaşama ilişkin yeni hak taleplerini içeren sistem karşıtı bir harekettir.
Madımak Olayı	1980 Sonrası Dönem	Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Şiddete ve terör eylemlerine başvurulmuştur.	İktidarı ve rejimi değiştirme amacı güden, dini talepler içeren sistem karşıtı bir harekettir.
Başörtüsü Eylemleri	1980 Sonrası Dönem	Rasyonel Bireysel Tercihler	Şiddet amacı gütmeyen barışçıl eylemlerdir.	İktidarı ve rejimi değiştirme amacı gütmeyen, yaşam tarzına ilişkin talepler içeren bir harekettir.
Küreselleşme Karşıtı Eylemler	2000 Sonrası Dönem	Rasyonel Bireysel Tercihler	Barışçıl, şenlikvari eylemlerdir.	Küreselleşmeyi ve doğurduğu sonuçları protesto/ortadan kaldırma amacı güden sistem karşıtı bir harekettir
Gezi Parkı Olayları	2000 Sonrası Dönem	Rasyonel Bireysel Tercihler + Duygusal-Bilinçdışı Kalabalıklar	Kısmi şiddet eylemleri görülmüştür	İktidarı ve politikalarını protesto amacı güden sistem karşıtı bir harekettir
LGBT, Kadın, Çevre Eylemleri	2000 Sonrası Dönem	Rasyonel Bireysel Tercihler	Şiddet amacı gütmeyen barışçıl eylemlerdir.	İktidarı ve politikalarını protesto amacı gütmekle birlikte kültürel, demokratik, yaşama ilişkin yeni hak taleplerini içeren bir harekettir.

9 Dönem; Sistem Yanlısı Olup Olmama ve Şiddet İçerip İçermeme parametreleri

Tablo 3. Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Hareketlerin Niteliklerine Göre Kategorizasyonu

Toplumsal Hareketin			
Adlandırması	Eski/Yeni Bir Mücadele Biçimi Olması	Niteliği: Sınıfsal/Hak Talebi/ Kimlik	Hedefe Ulaşma Düzeyi
Ayrılkçı Kürt İsyanları	Eski Toplumsal Hareket	Şiddet içeren etnik hareket	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiş, hedeflenen politik kazanımları sağlayamamıştır.
Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı	Eski Toplumsal Hareket	İdeolojik hareket: resmi ideoloji karşıtlığı	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiş, çok partili hayata geçiş sağlanamamıştır.
Menemen Olayı	Eski Toplumsal Hareket	İdeolojik hareket: dini	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiş, dini rejimi egemen kılamamıştır.
Tarikat-Cemaat Faaliyetleri	Eski Toplumsal Hareket	İdeolojik hareket: dini	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmuş, kamusal siyaseti kısmen de olsa dönüştürebilmiştir. Günümüzde bu hareketler kamusal alanda karşılık bulabilmektedir.
Madımak Olayı	Eski Toplumsal Hareket	İdeolojik hareket: dini	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiş, dini rejimi egemen kılamamıştır.
Öğrenci, İşçi Hareketleri	Eski Toplumsal Hareket	Sınıfsal hareket	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiş, sönmülmüştür.
Başörtüsü Eylemleri	Yeni Toplumsal Hareket	Kimlik hareketi: yaşam tarzı	Kamusal siyaseti dönüştürebilmiş, başörtüsü serbesti sağlanabilmiştir.
Küreselleşme Karşıtı Eylemler	Yeni Toplumsal Hareket	Savaş ve küreselleşme karşıtlığı	Kamusal siyaseti dönüştürememiş ancak toplumsal farkındalığı artırmıştır.
Gezi Parkı Olayları	Yeni Toplumsal Hareket	Kısmi çevre, kısmi yeni hak talepleri ve kısmi ideolojik hareket	Önemli toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları olmakla birlikte, kamusal siyaseti dönüştürememiştir.
LGBT, Kadın, Çevre Eylemleri	Yeni Toplumsal Hareket	Yeni hak talebi: kültürel ve demokratik	Kamusal siyaseti kısmen dönüştürebilmiş, toplumsal farkındalığı artırmıştır.

7. BULGULAR/TARTIŞMA

Bu çalışma literatürdeki önemli bir boşluğu gidermek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinde meydana gelen toplumsal hareketler, bir kısım çalışmada ele alınmış olsa da, bu çalışmalar kitlelerin eyleme dönüşen davranışsal pratiklerinin nedenleri analiz etmeye yardımcı olacak genel bir perspektif sunmaya yeterli değildir. Mevcut literatürde toplumsal hareketler, spesifik örneklerle veya dönemsel bazlı derin açıklamalar içermekle birlikte, çoğunlukla kitlesel hareketlere yukardan bakarak ve hareketlerin niteliğini/nedenleri (bir parça) göz ardı ederek, kamu politikası karar alıcılarına rehber olacak nitelikte öneriler sunmaktan uzaktır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurma amacıyla oluşturulmuş, genel bir perspektif sunma potansiyeli olan ve popülizmden arınmış bir çaba doğrultusunda atılmış küçük bir adımdır.

Türkiye tarihinde gerçekleşen toplumsal hareketleri analiz edebilmek için, sonuçları büyük etkiler oluşturan, iktisadi, sosyal, siyasal açılardan kırılma noktaları olarak gösterilebilecek bazı temel kitlesel hareketler örneklem olarak seçilerek incelenmiştir. Suikastlar, askeri darbeler veya terör eylemleri ise toplumsal hareket olarak

değerlendirilmeyerek inceleme dışı bırakılmıştır. Yapılması hedeflenen kategorizasyon, tarihsel gelişim sırasına, Cumhuriyet tarihinde yapılacak politik dönemlendirmeye ve toplumsal hareketlerin tarihsel seyrine uygun bir çerçevede, incelenmiş çok sayıda akademik çalışma ve gazete arşivlerinden yararlanılarak ikili bir kategorizasyonda (eski ve yeni toplumsal hareketler) ve on (10) örnek olay (Kürt isyanları, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Menemen Olayı, tarikat-cemaat faaliyetleri, öğrenci, işçi hareketleri, Madımak Olayı, başörtüsü eylemleri, küreselleşme karşıtı eylemler, Gezi Parkı Olayları ve kimlik-çevre eylemleri) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Böylece her belirli dönem içindeki belli başlı ve önemli toplumsal hareketler seçilerek homojen bir dağılım ve analiz yapılması hedeflenmiştir.

Çalışmamızda, ülkemizde Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen önemli toplumsal hareketlerden seçilen örneklem kapsamında, çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. En temel bulgulardan biri olarak, Türkiye’de toplumsal hareketlerin çoğunlukla ideolojik ve kimlik kökenli olduğu gözlemlenmektedir. Kitlelerin niteliği ise büyük ölçüde bilinçdışı-duygusal kalabalıklar yaklaşımının argümanlarıyla paralellikler içermektedir. Muhafazakâr ve etnik kimlik özellikleri taşıyan bazı hareketlerin, demokratik siyasal alanda çoğunlukla kendine yaşam alanı bulmasına rağmen, toplumsal zeminde zaman zaman şiddet içeren bir eğilim yansıttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sınıfsal dinamiklerin, dünya ile paralel olmayan bir şekilde oldukça sınırlı sayıda toplumsal hareketlere dönüştüğü gözlemlenmektedir. Daha da önemlisi, yoksulluk, fiyat artışları, yolsuzluk gibi parametrelerde, toplumsal bilincin harekete yönelmediği söylenebilir. Üzerinde durulması gereken bir diğer çıkarım, ülkemizde 1980 sonrası sönümlenmeye başlayan ideolojik hareketlerin, yerini kimlik, kültürel ve demokratik yeni hak taleplerine bıraktığıdır. LGBTİ eylemleri, nükleer ve hidroelektrik santral eylemleri, kadın/feminist hareketleri ve küreselleşme karşıtlığı gibi son dönemin popüler toplumsal hareketlerinde hem artış, hem de eksen değişikliği olduğu gözlemlenmektedir.

8. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Farklı dönemlerde, farklı eylem tarzlarıyla hem yerel hem de küresel bağlamda gündemi zaman zaman meşgul eden toplumsal hareketler, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi tanımı ve kapsamı üzerinde uzlaşmamış, muğlak kavramlardandır. Tanımlarda uzlaşma olmasa da, kavramın ifade ettiği değerler üzerinden bir çıkarım yapmak gerekirse, toplumsal hareketler iktidara/sisteme/toplumsal düzene muhalif çizgide, dönemsel etkilerle zaman zaman sınıf ve ekonomik çıkar temelli, zaman zaman kültür, kimlik ve bireysel hak temelli direniş pratikleridir.

Toplumsal hareket, kamusal alan-özel alan, toplumsal adalet, eşitlik ve özgürlük, demokrasi gibi değerlerle yakından ilgili bir kavramdır. Toplumsal alandaki bu mücadele biçimini; toplumun yapısı, talepkâr ya da itaatkâr olması, devletin yapısı, devlet toplum ilişkisi, devletin topluma nüfuz etme kapasitesi gibi yapısal faktörlerin doğrudan etkilediği ve şekillendirdiği söylenebilir.

Toplumsal hareketler, nitelikleri ve amaçları doğrultusunda ve tarihsel gelişim süreci üzerinden, eski ve yeni toplumsal hareketler olarak iki temel kategorizasyonda incelenebilir. Eski toplumsal hareketlerin direniş ve isyan odaklı niteliğinden farklı olarak, 19. yüzyılda batı toplumlarında yaşanan toplumsal değişimden esinlenen yeni toplumsal hareketler, daha organize, sistemli, öz bilince sahip ve kalıcı bir tarzdadır. Eski toplumsal hareketler büyük oranda işçi sınıfının ekonomik kazanımlarını ve sınıfların ortadan kaldırılmasını amaçlayan çoğunlukla Marksist kökenli hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketler ise çok daha komplekstir ve farklılaşmış eylem nitelikleri taşır. Ardında yatan temel dinamikler kültür ve kimliktir. Çevre hareketleri, kadın hareketleri, cinsiyet ya da LGBT hareketleri, etnik hareketler, nükleer karşıtı hareketler, barış hareketleri gibi direniş pratikleri, yeni toplumsal hareketlerin örneklerini oluşturmaktadır.

Toplumsal hareketleri açıklamak üzere dile getirilen görüşler yalnızca eski ve yeni toplumsal hareket teorileri ile sınırlı değildir. Toplumsal hareketlerin sürü psikolojisine dayandığını öne süren *kalabalıklar yaklaşımı*, toplumsal hareketlerin bireyin akılcı bir tercihi olduğunu öne süren *rasyonel tercih teorisi* ile bu hareketlerin mali-stratejik açıdan incelendiği *kaynak mobilizasyonu* gibi kuramsal yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye tarihinde önemli sonuçlar doğurmuş on (10) toplumsal hareket örneklem olarak seçilerek analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda karar alıcılara yol gösterici bir rehber olabilme potansiyeline sahip temel kategorik tablolar elde edilmiştir. Buna göre, ilk olarak ülkemizdeki toplumsal hareketlerin, her

dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerinden etkilendiği görülmektedir. Toplumsal hareketlerin, siyasal iktidarların ideolojik eğilimlerine ve yönetici elitin toplumsal yapıyı inşa süreçlerine karşı duruştan beslendikleri söylenebilir. Örneğin, seküler iktidar dönemlerinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Menemen Olayı ve Başörtüsü meselesi gibi muhafazakâr eylemler/talepler sıkça görülmüştür. Buna karşın Gezi Parkı Olayları, muhafazakâr iktidara karşı seküler bir tepki olarak bir başka örneği oluşturmaktadır. İkinci olarak, devletin genel üniter yapısı ve tek tip toplum modeline karşı, azınlık ve etnik eylemlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrılıkçı Kürt hareketleri bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü olarak, ülke içindeki dini-radikal unsurların, sıklıkla dünya görüşlerini dayatma yönünde eylem ve faaliyetleri benimsediği çıkarımı yapılabilir. Madımak Olayı ve cemaat-tarikat faaliyetleri bu iddianın somut yansımaları arasındadır. Dördüncü olarak, toplumsal hareketler, zaman zaman küresel konjonktürden etkilenmektedir. 1960-80 arası işçi-emekçi eylemleri, dünya ölçeğinde sınıfsal hak arama mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönemin ülkemizdeki yansımalarındandır. Son olarak 1980 sonrası dönemde, etnisiteyi dışlayan kimlik ve hak arama mücadelelerinin çevre, kadın ve LGBT eylemleri olarak yeni bir toplumsal harekete evrildiğine şahit olunmaktadır.

Öte yandan ülkemizdeki toplumsal hareketlerin çoğunlukla duygusal-bilinçdışı kalabalıklar modeline uygun bir nitelikte olduğu söylenebilir. Özellikle 1923-80 arası dönemde gerçekleşen toplumsal hareketlerin bu bağlamda değerlendirilebileceği ve bunun sonucu olarak topyekûn ya da kısmi şiddet hatta terör içerme potansiyellerinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. 1980 sonrası hareketler ise daha çok barışçıl ve rasyonel bireysel tercihler olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'deki toplumsal hareketlerin, bir taban inisiyatifi yerine kurumsal çerçevenin dışına çıkamadığı, kurumsal güçlerin desteğiyle var olduğu gözlemlenmektedir. Küresel hareketlerin aksine, kurumsal siyaseti nadiren yönlendirebildiği, kamusal alanı dönüştürme kabiliyetinin zayıf olduğu, devrimci ve demokratikleştirici bir tetikleme dinamiği doğuramadığı söylenebilir. Yalnızca 1960-80 arası, kısmen de 2000 sonrası dönemde, eylem ve örgütlenme gücünü artıran hareketler, kamu politikalarını –görece- etkileyebilmiştir. Bunun nedenleri, devlet-toplum ilişkisindeki teslimiyetçi yapının yanında, yapısal bir sorun olarak Türkiye'de kurumların öncü gücü ve sivil alanın dar oluşu nedeniyle, kamusal politikanın belirlenmesinde tek yönlü bir ilişkinin hegemon olmasıdır. Batı'lı anlamda bir demokrasinin, ülkemizde, sivil zeminde tam olarak tesis edilememesi, toplumsal hareketleri etkisizleştirmiştir (Yıldırım, 2012: 14-16).

Türkiye'deki yeni toplumsal hareketler, hem iç sorunlar hem de dış dinamikler üzerinden şekillenmektedir. Yeni hareketler, Türkiye'deki ilk hareketlerden yöntem ve nitelik olarak kopmuş, klasik tarzını ve doğasını terk etmiştir. Özellikle 2000 sonrası süreçte Türkiye'de, toplumsal hareketlerin bir parçasına dönüşen küreselleşme karşıtı hareketler, dışarıdan ithal edilen (yurtdışındaki eylemlere katılan Türk aktivistler ve Türkçe'ye çevrilen bir takım eserler yoluyla) bir temelde pratikleşse de; hedefleri, eylem repertuarı (tarzları) ve aktörleri bağlamında -diğer küresel hareketlerle benzeşerek- yeni bir mücadele biçimi yaratması açısından önemlidir. Çünkü, ülke içinde daha önce bir araya gelmemiş farklı dünya görüşlerine, ideolojik anlayışlara ve yaşam tarzlarına sahip kişileri aynı argüman içinde birleştirebilmiştir (Gümrükçü, 2010: 176).

Sonuç olarak, kitlelerin, karar alıcıların politika ve eylemlerinden duyduğu rahatsızlıklara karşı, örgütlenerek toplumsal harekete yönelme yönünde bir eğilimden gelecekte de vazgeçmeyeceği realitesi kabul edilmedir. Bunu peşinen öngörmek koşuluyla, devletin bu hareketlere reaksiyonunun genel ve tutarlı bir politika olarak yeniden inşa edilmesi zorunludur. Sert ve baskıcı politikalarla toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasının engellenmesi ya da bastırılması yerine, talepkârlara yönelik daha çok hak ve özgürlük temin edilmesi yoluyla toplumsal talebin karşılanması, hem kamu düzeninin bozulmamasına hem de toplumun tüm kesimlerinin tatmin edildiği ve devlete olan bağlılıklarının maksimize edildiği bir ortak akıl inşa edilmesi gerekliliği ortadadır. Şiddet/terör içermeyen taleplerin ve eylemlerin, devletin kapsayıcı ve kucaklayıcı yönüyle karşılanması, iç barış, huzur ve refahın artmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Akınhay, O (2013). *Gezi Ruhü: Bir İsyanın Halesi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Alpman, P. (2014). "Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş", *Yurt ve Dünya*, 3(4), 19-25.

- Aydilek, E. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Kamu Güvenlik Yönetiminde Dönüşüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). AİBÜ.
- Aysal, N. (2009). Yönetimsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, 581-625.
- Bulut, Ç. K. (2014). "Yeni Toplumsal Hareket Tartışmalarında Amerikan Ekolü: Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Fırsat Yaklaşımları", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 39, 48-67.
- Camus, A. (1985). *Başkaldıran İnsan*, (Çev. T. Yücel), Kuzey Yayınları, Ankara.
- Cohen, J. (1999). "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar*, (Ed. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Çağatay, N. (1972). *Türkiye'de Gerici Eylemler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Çayır, K. (1999). "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar*, (Ed. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, D. (2014). *Toplumsal Hareketler, Tarih Teori ve Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çımrın, F. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri/Türkiye Sosyal Forumu Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Çopuroğlu, Y. C. ve Çetin, B. N. (2010) "Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşısı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması" *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 67-100.
- Demir, K. (2017). "Etnik Ayrılcı Radikalleşme: PKK". file:///C:/Users/dybtu/Downloads/Etnik_Ayricikci_Radikallesme_PKK.pdf%20(1).pdf (2.05.2020)
- Demiroğlu, E. T. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133-144.
- Foucault, M. (2016). *Entellektüelin Siyasal İşlevi*, (Çev. I. Ergüden vd.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fukuyama, F. (2016). *Siyasal Düzenin Kökenleri*, (Çev. Ezgi Başer), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A. (2002). *Sosyoloji*, (Haz. Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Görgül, E. (2018). "Türkiye'de Kamusal Alandaki Kadın Figürünün Değişimi: Olaylar, Aktörler, Mecralar", *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 324, 52-60.
- Gramsci, A. (1984). *Modern Prens*, (Çev. P. Esin), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Gümrükçü, S. B. (2007). *Bir Toplumsal Hareketin Doğuşu: Küreselleşme Karşısı Hareketlerin Türkiye'de Ortaya Çıkışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Gümrükçü, S. B. (2010) "The Rise of a Social Movement: The Emergence of Anti-Globalization Movements in Turkey", *Turkish Studies*, 11 (2), 163-180.
- Hira, İ. (2016) "Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, 11 (1), 143-156.
- Hoffer, E. (2010). *Kesin İnançlılar*, (Çev. E. Günur), Platofilm Yayınları, İstanbul.
- Işık, G. (2011). *Toplumsal Hareketler*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik, 16.07.1982 tarihli ve 17849 sayılı Resmi Gazete.
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, 08.09.2013 tarihli ve 28789 sayılı Resmi Gazete.
- Koçak, C. (1989). "Siyasal Tarih (1923-50)". *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Ed. Akşin Sina), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*, (Haz. Yunus Ender), Hayat Yayınları, İstanbul.
- Mahmutoğulları, M. (2002) "Küreselleşme Karşısı Hareketler 'Nasıl Bir Dünya' Sorusuna Yanıt Verebilecek mi?", <http://www.antimai.org/gr/mmodtu.htm>.

- Malkoç, E.S. (2013). *Yeni Toplumsal Hareket Olgusu ve Türkiye’de 1980 Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi
- Marks, K. (2016). *Louis Bonapart’ın 18 Brumaire’i*, (Çev. E. Özalp), Yordam Kitap, İstanbul.
- Marks, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*, (Çev. T. Bora), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meydan, S. (2010). *Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Offe, C. (1999). Yeni Toplumsal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. *Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar*, (Ed. Serkan Özburun). Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, H. (1989). “Siyasal Tarih (1960-80)”. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. (Ed. Akşin Sina). Cem Yayınevi, İstanbul.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, MKM Yayıncılık, Bursa.
- Rawls, J. (1997). *Kamu Vicdanına Çağrı - Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Y. Coşar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sarı B. ve Tinas M. (2018). İnsanlığa ve Demokrasiye Terör Tehdidi: PKK Örneği, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- Saydam, T. (2017). “Roma Cumhuriyetinde Kölelik: Spartaküs Örneği”, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(2), 76-90.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. S. Durak ve A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tatar, T. (2013). “Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler”, *Ortadoğu Analiz*, 5(57), 10-19.
- Tekeli, Ş (-). “Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihi”, KA-DER, <http://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2017/12/kadin-hareketinin-tarihi-sirin-tekeli.pdf>
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, (Çev. O. Düz), Babil Yayınları, İstanbul.
- Tilly, C. (2010). “Agendas for Studenst of Social Movements”. *States, Parties, and Social Movements*, (Ed. J. A. Goldstone). Cambridge University Press, Cambridge.
- Toruk, İ. (2011). “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 483-514.
- Touraine, A. (1999). “Toplumdan Toplumsal Harekete”, *Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar*, (Ed. Serkan Özburun). Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A. (2011). *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?* (Çev. O. Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tuğsuz, N. (2014). “Madımak Raporu ve Devletin Değişen Refleksleri”. *SETA Perspektif*, 61, 1-4.
- Yalçın, D. vd (2002) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*; Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2012). “Türkiyeli Toplumsal Hareketlerin Dönüşümüne Genel Bir Bakış”, *Eğitim Bilim Toplum*, 10 (38), 8-32.
- Yıldırım, Y. (2019). “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 Ek Sayı, 251-271.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).
4. Bu makale için etik kurul izni gerekmemektedir (Ethics committee permission is not required for this article).